

Tartuntataudit Suomen historiassa

Pauliina Raento

Mika Kallioinen: *Rutto & rukous. Tartuntataudit esiteollisen ajan Suomessa. Atena 2005. 289 s.*

Eräs kouluaikainen historianopettajani tarinoi takariviläisetkin kiinnostuneiksi menneistä ajoista. Oppilaiden huumorintajuun ja mielikuvitukseen vetoavat kertomukset laajensivat oppikirjojen kaavamaista käsitystä historiasta. Kuivakka suurvaltahistoria kytkeytyi aikalaisen arkeen ja sattumuksiin. Yhteiskunnat jäsenyivät monimuotoisina kokonaisuuksina, sattuman osuus kävi selväksi. Mieleeni jäivät erityisesti tauteja koskevat esimerkit: ruttoepidemioiden kerrannaisvaikutukset taloudessa ja politiikassa ja se sosiaalinen tuomio, jonka lepraan sairastunut sai eristyksiin joutuessaan. Kuppako teki liivanasta julman? Ja mitä olisikaan tapahtunut, jos verestävät peräpukamat olisivat pysäyttäneet Napoleonin paluun Pariisiin?

Luettuani Mika Kalliomäen kirjan tartuntatautiin yhteiskunnallisista vaikutuksista Suomen historian kulun ohjaajana ymmärrän, että opettajani oli reilusti aikaansa edellä. Kattavat tutkimukset tästä aiheesta ovat maailmallakin harvassa. Suomessa on selvitetty lähinnä yksittäisten tautien historiaa, eikä arkistoihin ole kaivauduttu kovinkaan laaja-alaisesti.

Tautien saama huomio tiedotusvälineissä ei ole ratkaisevasti muuttanut tilannetta. AIDS, SARS, Euroopan eläintautiskandaalit ja pandemioiden uhka ovat kuitenkin herättäneet uusia kysymyksiä. Lintuinfluenssan uhatessa on jo pohdittu, mitä tapahtuisi suomalaisen yhteiskunnan päivittäisille toiminnoille jos vaikkapa kolmannes väestöstä kipristelisi taudin kourissa.

Nykyajan kosmopoliitti kaupunkilainen unohtaa helposti, että ihminen kuuluu luonnon monimutkaisiin järjestelmiin. Tarttuville pöyöille suuret väestönkeskittymät ovat kuitenkin kautta aikain olleet onnela, jossa potentiaaliset isännät odottavat laumoina vieri vieressä. Biologian yhteys yhteiskuntaan ja sosiaalisiin suhteisiin on mitä ilmeisin, kun massojen sairastuessa sairastavat myös tuottavuus, talous, järjestys ja moraalit. Historian kirjoittajat ovat kuitenkin kiinnostaneet enemmän valtioiden johtajien ja heidän sotiansa vaiheet kuin ruohonjuurita-son katastrofien.

Kalliomäki haastaa historiankirjoituksen valtavirran väittämällä napakasti, että tartuntataudit ovat historian kulun tärkeimpiä ohjaajia. Tautien yhteys sotiin ja armeijaelämään on ilmeinen, mutta pahinta jälkeä ovat tehneet konfliktteissa tartunnoille otollisiksi luodut olosuh-

teet, erityisesti nälkä ja sen liikkeelle ajamat kerjäläisten joukot. Rauhankin aikana veronmaksajien määrän ja tuottavuuden lasku madalsi valtion rahakirstun pinnan tasoa, mikä pakotti valtiojohton toimii väestön olojen parantamiseksi.

Taudit modernin valtion kehittymisen edistämässä

Kalliomäki osoittaa, että Suomessa viranomaiset seurasivat tartuntatauteja tarkasti. Ennen tietoa mikrobeista ja tautien leviämisestä vaihtoehdot niiden torjumiseksi olivat vähissä. Kaupungeista pakenivat ne, joilla oli varaa ja valtaa kiittää matkustuskieltoja.

Kaupunkien ja matkalaisia eristettiin, desinfektio-ohjeisiin kuului muun muassa savustus. Ohjeita yhtenäistettiin ja toimenpiteitä tehostettiin vastauksena veronmaksajien vaihtelevalle määrälle, työkyvyille ja mielialalle. Varsinkin nopeasti ja laajasti tappava rutto harvensi väkeä, lamautti talouden ja kiihotti kapinahenkeä, kun kuolleet mätänivät kaduille tai päätyivät nimettömiin joukkohautoihin.

Sairaan- ja köyhäinhoidon ja valtion viljapolitiikan ensiaskeleet otettiin siis valtion itsekkäiden poliittisten ja taloudellisten huolten tuloksena. Mittakaava vaihtui paikallisista valtakunnallisiin toimiin 1700-luvun kuluessa. Merkittävää oli, että ohjeita jaettiin myös suomeksi – ne haluttiin kansan tietoon kehittyvän piirilääkärijärjestelmän ja koululaitoksen kautta. Kriisikeskeisyys vaihtui ennaltaehkäisyyn lääketieteen edistyessä ja kokemuksen karttuessa. Kun valtio puuttui yhä laajemmin ja suoremmin yksilön elämään, taudeista ja niiden hoidosta tuli yhteiskuntajärjestyksen ja sosiaalisen kontrollin välineitä. Hyvinvointi palkitsi sääntöjen seuraajan, kansalaiset tottuivat valtiovallan toimiin arjessaan ja heidän luottamuksensa niihin kasvoi. Taudit siis edistivät modernin valtion kehittymistä Suomessa merkittäväällä tavalla.

Esimerkillinen tietokirja

Eliitin ja massojen muuttuvan suhteen arviointi on Kalliomäen kirjan parasta antia. Sen pohdintaa taustoittaa tartuntatautien esittely yh-

dentoista esimerkin avulla. Tautien biologisten ominaispiirteiden ja leviämisen mekanismin lisäksi Kalliomäki selvittää, mitä niistä Suomessa tiedetään. Kuolleisuus tauteihin vaihteli huomattavasti asuinpaikan, iän ja luonnonolojen mukaan. Kaupungit olivat turvattomampia kuin harvaan asuttu maaseutu, rajoilla ja rannikolla oltiin alttiimpia tartunnoille kuin sisämaassa. Maanlaajuiset alueelliset erot kuolleisuudessa seurasivat siis asukastiheyttä, sosiaalisia tapoja ja liikenne- ja ulkomaanyhteyksiä. Ilmasto saattoi edistää tai hankaloittaa pöpöjen leviämistä ja vaikuttaa satoon, mikä puolestaan johti myönteisiin tai kielteisiin kerrannaisvaikutuksiin. Paikasta ja keleistä riippumatta vaarallisinta aikaa oli lapsuus. Arkistot osoittavat, että epidemiat yhtenäistyivät ja niiden leviäminen vauhdittui Suomessakin, kun teknologia ja kauppa kehittyivät Itämeren piirissä.

Kalliomäen luoma kokonaiskuva esiteollisen ajan tartuntatautien, yhteiskunnallisen ja valtiollisen kehityksen sekä yksilön välisestä suhteesta vakuuttaa. Kirjoittaja ottaa huomioon erot käytettävissä olevien tietojen luotettavuudessa ja on tulkinnoissaan varovainen. Esimerkiksi Suomen asukkaista on pidetty tarkkaa kirjaa 1700-luvun puolivälistä alkaen, mutta epä-määräisiin tai puuttuviin tietoihin esimerkiksi ilmaston ja tuotannon muutoksista on suhtauduttava varauksella.

Hieman kummastuttaa se, että Kalliomäki esittelee aineistojaan vasta teoksen lopussa, vaikka tämä olisi tukenut kokonaisuuden hahmottamista jo aivan alkajaisiksi.

Kalliomäki käsittelee asiantuntevasti ajan-kohtaista, vakavaa ja Suomessa verrattain uutta aihetta. Lähestymistapa on kunnianhimoinen ja ennakkoluuloton. Hänen joustava tapansa kytkeä yksilöiden ja pienyhteisöjen kohtalot laajoihin yhteiskunnallisiin trendeihin ruokkii lukijan mielenkiintoa. Kieliasun satunnaiset kuprut eivät kiusaa ajatuksia herättävää ja jopa viihdyttävää lukukokemusta. Teos onkin esimerkillinen kotimainen tietokirja, jonka kaltaisia toivoisin markkinoille useampiakin.

Kirjoittaja on Suomen Akatemian akatemiaturkija ja kulttuurimaantieteen dosentti Helsingin yliopistossa.